

JITKA ŠEBKOVÁ¹

**TÉMATA VÝCHOVY, ŠKOLSTVÍ A VZDĚLÁVÁNÍ V DÍLE
REDAKTORŮ LIDOVÝCH NOVIN EDUARDA BASSE A KARLA
POLÁČKA V MEZIVÁLEČNÉM OBDOBÍ**

*The Themes of Education and Schooling in the Works of Editors of Lidové
noviny Newspaper, Eduard Bass and Karel Poláček, in the Period
between the Wars*

Úvod

Při pohledu do historie sledujeme, že již od středověku se zabývala problematikou výchovy, školství a učitelstva vedle teoretiků pedagogiky i řada významných představitelů vědy a kultury. Dějiny výchovy nám též poskytují mnoho příkladů, kdy se literárně umělecký přístup neprojevil o nic méně silně a účinně než pedagogická teorie. V závěrečné oborové práci stejného názvu jako tento příspěvek jsem analyzovala některé texty spisovatelů Eduarda Basse a Karla Poláčka z meziválečného období. Oba autory spojovala spolupráce v Lidových novinách, jejichž význam v mediálním světě mezi válkami byl v tehdejší Československé republice značný. Pokoušela jsem se zachytit, jak oba autoři zobrazují pedagogickou problematiku, uspořádat výsledky analýzy dle stanovených témat a své poznatky shrnout. Jsem si vědoma toho, že postavení zkoumání pedagogických témat v nevědecké literatuře nestojí ve středu bádání teoretiků pedagogiky. Takové zkoumání však má svůj význam právě pro dokreslení úplného obrazu pedagogické vědy (v určitém čase, stavu, kontextu), pro netradiční pojetí pedagogické problematiky a pro umožnění moderních interdisciplinárních přístupů.

Metodologie práce

Než jsem začala podrobovat díla autorů Eduarda Basse a Karla Poláčka analýze témat výchovy, školství a vzdělávání, bylo nutné jasně vymezit předmět analýzy, tudíž obsah hledaných témat, které jsou samy o sobě širokými pojmy.

¹ Jitka Šebková v červnu roku 2002 zakončila studium oboru Pedagogika na Ústavu pedagogických věd FF MU a nadále pokračuje ve studiu oboru Český jazyk a literatura.

Stanovila jsem si tedy analytické kategorie a významové jednotky, které jsem následně hledala v textech. Zajímalo mě: jak se autoři zmiňují o *výchově*; jaké *složky* tato výchova obsahuje (*rozumovou, pracovní, mravní, estetickou, tělesnou*); jakými *formami* se výchova uskutečňuje (výchova ve škole, v rodině, mimo školu, na exkurzích apod.); dále *prostředky* výchovy (materiální pomůcky, slovní vyjádření, odměny, tresty, hry, práce, umění, sport, kolektiv) a *výchovný cíl* (který je proměnitelný s novou epochou, státem, náboženstvím, filozofií, kulturou). V rámci tématu *školství* jsem se zaměřila na *obraz školy* (o jaké škole a lidech v ní Bass a Poláček píší, jaké situace se ve škole odehrávají). Toto zúžení bylo dáno především větším zájmem autorů o téma školy. Jednotlivé poznámky, týkající se školství jako systému, nemohly dojít zobecnění. Zabývala jsem se též popisem a charakteristikou *činitelů výchovy*, tj. *pedagogy* a *vychovávanými jedinci*, povahou *vztahů* studentů s učiteli, rodičů s dětmi a hledala jsem též vyjádření *hodnotových postojů ke vzdělání, ke škole*.

Pro výběr z děl Basse a Poláčka jsem si jako časové kritérium stanovila dobu vzniku textů v meziválečném dvacetiletí (1918–1938). Výběrový soubor analyzovaných textů obou autorů je uveden v oborové práci v seznamu primární literatury.

Dalším důležitým krokem práce bylo rozlišení historické metody zkoumání, rekonstrukce minulosti od interpretace uměleckého textu. Podle Traversa nelze ve skutečnosti *dosáhnout úplné rekonstrukce minulosti* (Travers, 1970, s. 107). Situace v uměleckých dílech je od skutečnosti ještě více vzdálena, a to právě možností autora zasadit dílo, příběh, postavy do jaké doby chce. Mým cílem tedy nebylo přistoupit k uměleckému textu jako k historickému a za každou cenu se z něj snažit rekonstruovat fakta k vyčerpávajícímu porozumění.

Z metodologických důvodů jsem se musela vystříhat několika nebezpečí. Náměty v historických studiích se zkoumají pomocí čtyř otázek: *“Kde se události odehrávají?, Kdo jsou příslušné osoby dějů, historických událostí?, Kdy události probíhají?, O jaké druhy lidské činnosti jde?”* (Travers, 1970, s. 110). V případě mé analýzy určitých témat jsem se nemohla zcela spolehnout na pravdivost faktů v literatuře, a to z těchto důvodů: *Místo dějinných událostí* může být fiktivní, v některých případech pouze kulisou a koloritem příběhu a popisovaných situací. *Postavy* dle invence autora nemusejí odpovídat skutečně žijícím osobám, mnohdy jedná literární postava ztělesňuje vlastnostmi a charakterem více osob. *Čas* průběhu děje, tzv. časovost by měla analogicky odpovídat lidskému vnímání času, avšak čas děje, sled situací společně s kauzalitou příběhu, je jedním z prostředků, jimiž autor může ozvláštnit své dílo a nově zapůsobit na čtenáře, a nemusí tak korespondovat s klasickou kategorií času. *Lidské činnosti* mohou být smyšlené, jejich zobrazení navrstvené a neodpovídající skutečnosti. Dalším rozdílem mezi historickými prameny, dokumenty a literaturou je *role vypravěče*. Kvalifikovaný pozorovatel určité historické události se liší od vypravěče literárního díla a neměl by za něho být zaměňován.

Potřebné informace a údaje ze sekundární literatury jsem zpracovala pomocí metodologických postupů, které se využívají v historickém výzkumu. K porozumění uměleckému sdělení jsem využívala elementárních metodických postupů

interpretace. Ty jsou určeny obecně metodologickými principy, “které většinou úzce korespondují s těmi, jež mají ve vědě širší platnost“ (Zeman, 1986, s. 14). Nejčastěji jde o srovnání, konfrontaci a analýzu díla jako funkčně uspořádaného celku jednotlivých částí. Protože nešlo o literární nebo jazykovědnou studii, nezabývala jsem se dopodrobna poetikou díla, tematickými a jazykovými složkami, významovou jednotou díla. Soubor vybraných textů nebyl vhodný pro typ kvantitativní analýzy, proto byl nahlížen nekvantitativním způsobem a výsledky nejsou vyjádřeny v počítatelných ukazatelích.

Zobrazení témat výchovy, školství a vzdělávání v Bassových a Poláčekových textech

Reflexe pedagogických témat v textech obou autorů jsou podrobně popsány v oborové práci. Pro příspěvek jsem vybrala jen výsledky analýzy ze závěrečného shrnutí práce.

Bass s Poláčkem patřili s několika umělci, spisovateli a novináři ke skupině ovlivněné humanistickými ideály a osobností T. G. Masaryka. Podobně jako Masaryk tedy kladli důraz na úlohu vědy při formování osobnosti, na široký a mnohostranný rozhled, umožňující nejen správně poznat, ale i kriticky zhodnotit, zaujmout odpovídající stanoviska a rozhodnout se k žádoucímu činu. Na rozdíl od Poláčka, který *výchovu* přesně nedefinuje, Bass ji na několika místech vymezuje. Přestože je kniha Klapzubova jedenáctka parodií na sportovní slávu poválečné kopané, ukrývá komplexní pohled na výchovu, její složky, prostředky a cíl, naznačuje hodnoty, ke kterým by měl být člověk vychováván. I v jiných textech se Bass dotýká v různém zastoupení a propracovanosti všech *složek výchovy* – rozumové, pracovní, mravní, estetické i tělesné. Poláček toto téma nerozvíjí, v analyzovaném díle se zmiňuje náznakem o rozumové, pracovní a tělesné složce. Velkou pozornost věnuje Bass lidské práci. Považuje ji nejen za prostředek výchovy, ale i za cíl. Představuje názor, že poctivou prací se z člověka stává mj. osobnost, která nachází díky práci uplatnění a určité postavení ve společnosti. Bass jako zastánce demokratických principů spatřuje v práci službu: sobě navzájem, společnosti. Vedle práce je pro Basse životním úkolem též mravnost jedince a tím celé společnosti.

Analýza textů obou autorů neprokázala určité preference nějaké *formy výchovy*. Autoři nezpochybnují vzdělávací funkci *školy*, výchovná však trochu pokulhává. *Rodina* se považuje za první místo výchovy. Bass zdůrazňuje citlivý přístup k dětem, vnímání jejich potřeb, pomoc rodičů a ostatních při dospívání mladého člověka. Poláček dělá občasný exkurs do rodiny, která se snaží podpořit dítě, jež studuje.

Za účinný *výchovný prostředek* považují oba autoři *sport*. Bass s Poláčkem patří mezi vůbec první spisovatele, kteří byli ovlivněni sportovním prostředím natolik, že se toto prostředí stalo důležitou součástí jejich tvorby. Sport, zvláště v Bassově pojetí, není samoučelný. Bassovi jde spíše o tělesnou výchovu s vyššími cíli, o vypěstování sportovního ducha člověka. Proto se staví proti profesio-

nalizaci sportu. Společné sportování posiluje sebevědomí a národní hrdost. Dalším výchovným prostředkem, spojujícím oba autory, je *cestování*. U Basse se cesty Klapzubovy jedenáctky po celém světě za fotbalovými zápasy staly zdrojem zážitků, informací a zkušeností, které by obyčejní kluci z vesnice asi těžko kdy získali. Sám Bass se ve svých denících z cest snažil zaznamenávat atmosféru a kulturu navštěvovaných míst, všimnout si i výchovných podnětů a zařazovat je do širších souvislostí. Pro Poláčka jsou cestování a výlety též možností získat nové zkušenosti a podněty. Školní výlety chápe jako zpestření vyučování a praktické doplnění teoretických vědomostí.

Za cíl výchovy považuje Bass člověka s mravním profilem, vzděláním a pracovním uplatněním, které ho těší a je jím prospěšný společnosti. Poláček na vrchol výchovy klade tvůrčího ducha, schopnost reagovat na změny, se snahou pokračovat ve vzdělání tím, že se nezavírá novým podnětům.

Školský systém je v Bassově i Poláčkově díle zmíněn okrajově. Poláček v podvolování se zákonu o povinné školní docházce a trestech pro ty, co budou toto nařízení mařit, vystihuje demokratizaci školství, jež se snažilo o povinné vzdělání a všeobecné vyučování. S určitou nadsázkou přijímáme Poláčkovy zprávy o tom, že pro některá povolání neexistují školy. Kritizuje prostředí školy, nefunkčnost pomůcek, neživotnost nástěnných obrazů na chodbách, ve škole strávený čas jako trápení a dobu hrůzy. Poláček nepopírá funkci školy jako vzdělávací instituce, volá jen po propojení teorie s praxí, po předmětech, ve kterých se *opravdu přemýšlí*.

Zajímavý je pohled na *odborné vzdělání*. Poláček poznamenává, jak řemeslo je podsouváno žákům s horším prospěchem a žákům neposedům. Kritizuje strážení žáků řemeslem, prací. Bass naopak nevidí velký rozdíl mezi intelektuální a řemeslnou prací. Považuje za důležité, aby byl člověk otevřen vzdělání i přes to, že manuálně pracuje.

Postavení *učitele* ve společnosti v Poláčkově díle je významné. Učitelé mají moc, protože jsou lidmi, rozhodujícími o osudech mladých lidí a tím celých rodin. Poláček líčí vzdělání dítěte jako hodnotu, která ovlivňuje rodinnou prestiž. Naopak Bassovi učitelé jsou vlastenci, vzdělanci zabraní do vědy a objevů do té míry, že ztrácejí kontakt s realitou. Některé popisy učitelů lze označit za humorné, učitelé se stávají obětí svých zvyklostí a profesionálních deformací.

Zobrazení *žáků a studentů* v Bassově podání není vyhraněné. Poláček však představuje typologii studentů gymnázia, průměrných a odpudivých šplhounů.

Souhrnně se dá říci, že autoři přistupují k pedagogickým tématům citlivě. Nezpracovávají jenom vlastní vzpomínky, ale reflektují současný svět kolem sebe. Vnímají jistá specifika dětského světa. Někdy jsou pedagogická témata námětem na celý text, třeba povídku či reportáž, jindy jsou minimálním kompozičním prvkem.

Úhel pohledu na pedagogická témata je často *kritický* (kritika stavu škol, profesorů, hodnoty vzdělání), v některých rysech *inspirativní* a pro pedagogiku jako vědecký obor *doplňující* o specifický umělecký obraz českého školství a výchovných idejí.

ZÁVĚR

Prostřednictvím krásné literatury dokážou pedagogická témata v beletrii „přežít“ i několik desítek let na rozdíl od odborných publikací, jež mnohdy ztrácejí svoji hodnotu a podléhají vědeckému vývoji. Čtení umělecké a publicistické literatury přináší dnešnímu člověku obraz výchovných otázek a mnohdy se jedinečnou touto cestou dotváří povědomí o výchově, školství a vzdělání v minulosti i v současnosti. Proto jsem se ve své práci snažila postihnout pedagogická témata, jaká může nabídnout výběr z hodnotné a specificky pojaté literatury Eduarda Basse a Karla Poláčka, která ani v dnešní době neztratila velký počet čtenářů.

LITERATURA

- CACH, J. *Pedagogika a vědy jí blízké v Československu v letech 1918–1938*. Praha: UK, 1996. 173 s. ISBN 80–7184–176–5
- KERLINGER, F., N. Historický a metodologický výzkum. In *Základy výzkumu chování*. Praha: Academia, 1972, s. 673–677.
- ŠEBKOVÁ, J. *Témata výchovy, školství a vzdělávání v díle redaktorů Lidových novin E. Basse a K. Poláčka v meziválečném období*. Brno: MU, 2002 (oborová práce).
- TRAVERS, R. M. Některé problémy historického výzkumu. In *Úvod do pedagogického výzkumu*. Praha: SPN, 1970, s. 106–124.
- VESELÁ, Z. Alternativní pojetí historické pedagogiky a její postavení v rámci pedagogických věd. In *Pedagogická revue*, 1992, č. 9, s. 641–649.
- ZEMAN, M. Cíle interpretace. In *Rozumět literatuře 1. Interpretace základních děl české literatury*. Praha: SPN, 1986, s. 11–42.

SUMMARY

The article sums up the results of branch work on the subjects of education and schooling in the works of two Czech newspaper writers, E. Bass and K. Poláček, in the interwar period. Looking for pedagogic subjects in non-scientific literature is an attempt to replenish the complete picture of the history of pedagogy. From the methodological point of view it was necessary to limit the object of the analysis: the categories of upbringing, educational system and education, and to distinguish the historic method of research from the interpretation of an artistic text. The task was not focused on the linguistic analysis of the works, and the quantitative analysis has not been employed. The article sums up the reflection of pedagogic themes in the texts by both authors. The texts show the influence of humanitarian ideals of T. G. Masaryk and the Lidové noviny Newspaper, the variety of views on education and its components; there also appears a criticism of the educational system and a stress on e.g. work and travelling as a means and a pedagogic aim. The benefit of the work rests in a non-traditional outlook on educational problems and a possibility to apply interdisciplinary approaches.

